

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Висувається гіпотеза про актуалізацію нового інституціонального підходу в економічній теорії, що може стати підґрунтям формування нової інституціональної парадигми її розвитку. Аргументується, що інституціональна парадигма економічної теорії є методологічною основою визначення стратегії переходу економіки до постіндустріального суспільства – інтелектуальної економіки (економіки знань). Визначається, що головною рисою інституціональної парадигми економічного розвитку є як розробка, так і проєкція, найбільш цивілізованих інститутів та інституцій розвинутих суспільств на траєкторію розвитку менш цивілізованих співтовариств і усієї світової спільноти у специфічних умовах конкретного етапу розвитку суспільства.

Ключові слова: *інституціональна парадигма, методологія, економічна теорія, постіндустріальне суспільство, проєкція цивілізованих інститутів.*

Актуальність. Нагальність завдань комплексного опрацювання методологічних засад розвитку національної економіки визначає актуальність нового, інституціонального підходу в економічній теорії. Особливої ваги цей підхід набуває для визначення стратегії переходу економіки до постіндустріального суспільства – інтелектуальної економіки (економіки знань). Інститути виступають глибинною субстанцією, провідниками змін у природі економічних відносин, визначаючи загальну траєкторію соціально-економічного розвитку суспільства (Р. Фогель, Д. Норт). Такі визначальні поняття інституціональної економічної теорії, як інститути прав власності, трансакційні витрати, контрактні відносини, теорія фірми, звичаї та традиції відіграють головну роль у процесі структуризації ринкового середовища. Вони також зумовлюють пріоритетність інституціональних засад формування перехідних економік, сприяють інтеграції, різних за своєю природою, елементів економічної системи у цілісність.

Перехід до нового етапу світового цивілізаційного розвитку, постіндустріального, інформаційного суспільства, що базується на економіці знань, людському і соціальному капіталі, в епоху тотальної глобалізації зумовлює формування нової інституціональної парадигми розвитку економічних відносин.

Цивілізаційний підхід до оцінки розвитку суспільства суттєво змінює розуміння характеру сучасних парадигм, що відтворюють основні вектори і характер трансформації економічних систем. Тривале панування класичної і неокласичної парадигм настільки заволоділо науково-пізнавальною свідомістю більшості вчених, що вирватися за межі цих теорій виявилось зовсім не просто. Продуктивне виробництво як базовий інструмент, об'єкт і критерій економічного розвитку був альфою і омегою наукового пізнання. Більшість економічних теорій досліджували ті чи інші сторони матеріального виробництва (виробничі відносини, обмежені ресурси та шляхи їх раціонального використання, вартість або корисність та ін.) [10, с. 217].

Теорія постіндустріального суспільства, що базується на технологічному рівні розвитку продуктивних сил, технологічному способі виробництва, по суті

є продовженням формаційного підходу у визначенні етапів розвитку суспільства з урахуванням рівня техніки і технології як визначального фактора його еволюції. У такому розмінні постіндустріальна парадигма теж не повністю може відповісти на найважливіші питання про джерела і генератори економічного розвитку сучасних цивілізацій.

Поява теорій інформаційного суспільства, економіки, заснованої на знаннях, наноекономіки стала новим етапом у формуванні сучасної парадигми еволюції економічних систем. Класична (стара) інституціональна економіка на певному етапі теж стала вичерпувати свій потенціал, так і не ставши повною мірою методологічним підґрунтям аналізу нового цивілізаційного етапу закономірностей розвитку економіки. Вона відкидала всі традиційні підходи до визначення потенціалу і джерел економічного розвитку сучасного суспільства але й не вписувалася в нетрадиційні парадигми.

Мета. Запропонувати деякі підходи до формулювання інституціональної парадигми економічного теорії, в основі якої лежить нова якість соціально-економічних відносин, що втілена у нових правилах і нормах. Головними її рисами є: 1) зміна пріоритетів у змісті і механізмах забезпечення певної траєкторії інституціональних змін і характеру розвитку економічних систем найбільш розвинутих країн (постіндустріального, інформаційного, інституціонально-еволюційного); 2) розробка і проєкція найбільш цивілізованих інститутів та інституцій розвинених суспільств на траєкторію розвитку менш розвинених співтовариств і усієї світової спільноти. Обґрунтувати не стільки потребу в імпорті інститутів, скільки домінуючі процеси їх становлення і відтворення у специфічних умовах конкретного етапу розвитку кожного національного господарства.

Результати. Парадигмою вважають стандартні уявлення про предметні сфери та принципи її вивчення [4, с. 5]. Якщо парадигма – це стандартні уявлення, то тоді виникає нова парадигма. Очевидно, що перехід від однієї до іншої парадигми наукового пізнання відбувається шляхом заміни одних стандартних бачень на інші. А з позицій інституціональної економічної теорії – це відмирання застарілих і виникнення нових правил і норм (інститутів), які регламентують економічне життя суспільства. Це зміна інституціонального середовища (наприклад, прав власності, глобалізація), а також суттєві зміни структури інституцій як носіїв і розпорядників нових господарських правил.

Іншими словами, відбуваються фундаментальні зміни в економічній системі, що формують нову систему інститутів. Наприклад, перехід від панування державної до приватної власності створює «інституціональну ланцюгову реакцію» змін, у результаті якої трансформується вся економічна система і це знаходить своє відображення у формуванні нової парадигми економічної теорії – інституціональної. Вона відображає новий інституціональний характер економічного розвитку суспільства. Предметом науки стають нові, ринкові і неринкові інститути. Інституційні функції держави змушені адаптуватися до нових правил і стимулювати ринковий характер економічних відносин, включаючи господарські функції держави.

А. Чухно вважав, що парадигма, це система науково обґрунтованих понять, ідей, думок, логічно пов'язаних між собою, які утворюють цілісну концепцію – парадигму. Парадигма – це цілісна система, в якій логічно і послідовно розгортається предмет дослідження, тобто розкривається його зміст шляхом внутрішнього сутнісного саморуку [10, с. 58].

Парадигма – сфера вільних ідей як прототип, зразок, або система творчих методологічних і аксіомологічних (ціннісних) установок, взятих усіма членами наукового співтовариства за зразок вирішення наукових завдань [8, с. 57]. У загальному вигляді її можна розглядати як концептуальну схему дослідження певних явищ, яку використовують дослідники на певному етапі розвитку науки і суспільства. [6, с. 47].

Розкриття змісту економічної парадигми неможливе без визначення її структурних елементів і місця в метапарадигмі. Деякі дослідники відносять до них самі «загальні світоглядні принципи і ціннісні установки», характер взаємодії об'єкта і суб'єкта, предмет пізнання, теорію, спосіб мислення, метод дослідження [5, с. 8]. Інші при визначенні парадигми використовують такі критерії, як система соціальних цінностей, характер і структура виробництва матеріальних благ і послуг, а також їх розподіл, присвоєння та споживання, господарський механізм координації, регулювання та мотивації соціально-економічних процесів [1, с. 128].

Якщо виходити з того, що основними функціями економічної науки, як і філософії, є світоглядна, онтологічна, гносеологічна, методологічна, ціннісна та праксеологічна, то нова інституціональна економічна парадигма, що є частиною сучасної постіндустріальної метапарадигми, повинна виконувати названі функції [9, с. 111]. Іншими словами, виконання зазначених функцій формує структуру інституціональної парадигми економічної теорії.

Очевидно, що нова інституціональна економічна теорія, як і багато інших «часткових економічних теорій» входить в еволюційну метатеорію, виділившись у вигляді інституціональної економічної парадигми. Підставою для такого твердження є історія і логіка становлення класичної і неокласичної економічних метатеорій. Складовими класичної економічної метатеорії є такі наукові парадигми, як меркантилізм, фізіократія, марксистська економічна теорія. Неокласична економічна метатеорія охоплює теорію маржиналізму, кейнсіанства, монетаризму, економіку пропозиції, теорію раціональних сподівань [10, с. 66].

Історія становлення інституціональної економіки дає підстави вважати її метатеорією, подібно до класичної і неокласичної теорій. До її складу можна віднести класичну інституціональну парадигму (іноді її називають «старий інституціоналізм»), неоінституціоналізм і нову інституціональну економічну теорію. Виділення інституціональної метатеорії дозволяє висунути гіпотезу про те, що вона є провісником теоретичної складової еволюційної метатеорії, поруч з класичною, неокласичною та інституціональною парадигмами. Складовими еволюційної метатеорії можна вважати теорію постіндустріальної, інформаційної економіки, теорію економіки, заснованої на знанні, нову інституціональну економічну теорію.

Формування нової парадигми – «це не тільки розробка нової системи ідей і уявлень, а й формування якісно нового типу мислення, глибоке оновлення методології та понятійного апарату науки» [10, с. 76]. Становлення нових наукових парадигм – це важливий, але тернистий шлях наукового пошуку. Як зазначає відомий англійський вчений, автор праць з методології економічної теорії Г. Блауг, дуже легко знищити нові дослідні програми, створюючи ідеологічні аргументи проти їх основних постулатів і дотримуючись дуже ретельної критики. Методологія економічної науки має навчити нас, як важко оцінювати навіть зрілі дослідні програми, а що вже говорити про програми в початковій фазі розвитку [11, с. 332].

На нашу думку, скелет наукової парадигми утворюється двома складовими: базисними категоріями предмета і методологією, теоретичним інструментом його пізнання. Усі інші сторони парадигми повинні «нанизуватися» на ці елементи.

Потрібно уточнити, що імпортуються не тільки інститути позитивної дії, досить часто імпортуються також інститути негативного спрямування, які гальмують становлення нової економічної системи та економічний розвиток. Практика пострадянських країн має багату історію таких процесів, починаючи від елементарних фінансових пірамід та рейдерства і закінчуючи «вашингтонським консенсусом», тобто правила економічної трансформації суспільства, які були нав'язані Україні і негативні наслідки яких не подолано до цього часу.

Названі обставини дають підстави вважати, що формування нової інституціональної парадигми економічного розвитку – це не тільки поява нових інститутів і формулювання нових категорій, це і подолання дії застарілих правил, що тягнуть суспільство назад. Існує багато політичних, історичних ментальних, психологічних чинників, що сприяють консервації старих інститутів. Інституціональна економічна теорія дає ключ для аналізу причин того, чому старі, менш ефективні інститути консервуються, а нові ефективніші не знаходять довгий час свого застосування. Цей процес був описаний Д. Норттом як ефект блокування, що полягає у створенні перешкод зміні правил тими інституціями (державою, фірмами), які мають власні вигоди від використання діючих правил [7, с. 144].

Вважається, що нормальна наука – це така діяльність наукового співтовариства, яка не виходить за межі визнаної нею парадигми. А розвиток науки відбувається шляхом зміни періодів «нормальної науки» революціями, що змінюють одну парадигму на іншу [2, с. 298]. Сформульовано багато парадигм, кожна з яких справедливо обґрунтовує своє право на існування. Більшість учених визнають, що жодна з існуючих парадигм не може претендувати на роль фундаментальної економічної науки. Але постійно ведеться пошук такої системи поглядів, що найбільш точно зможе розкривати зміст існуючих процесів і відповідати запитам практики. Це виявляється не тільки у пошуках, які ведуть наукові працівники, але і в предметно-дисциплінарній структурі економіко-теоретичного знання, коли поряд з традиційними дисциплінами (політична економія, історія економічних учень, мікроекономіка, макроекономіка, міжнародна економіка) знайшли своє місце такі нові дисципліни, як перехідна економіка, сучасні економічні теорії, інституціональна економіка тощо. Активно розвиваються філософія економіки і еволюційна економіка, економіка права, економічна психологія, які можуть зайняти своє місце в системі економічного знання.

Формування інститутів у сучасній господарській діяльності має таку важливу особливість, що постійно повинна створюватися і відтворюватися не тільки система обмежень і контролю, а й система стимулів і покарань щодо їх дотримання. Таке визначення головної дефініції інституціональної парадигми у цілому властиве будь-якому етапу розвитку суспільства, але воно не повністю відображає специфіку інституціонально-еволюційного етапу його розвитку. Для постіндустріальної епохи характерним є такий зміст інститутів, коли правила та норми встановлюються і дотримуються самими суб'єктами самостійно без примусу і покарання. Тобто це інститути довіри, самообмеження, самоздійснення і самореалізації, в рамках яких повинна розвиватися сучасна цивілізація.

Таким чином, на початку ХХІ ст. розвиток досліджень в економічній науці представлено співіснуванням трьох основних теоретичних метапарадигм, які в аналізі деяких базових питань дуже схожі між собою, але часто методологічно займають протилежні позиції. Перша, неокласична, парадигма у своїй концепції розглядає економічну систему як сукупність агентів (фізичних або юридичних осіб), які взаємодіють у вільному економічному просторі, а процеси виробництва, обміну та споживання є відображенням їх особистого інтересу в контексті максимізації прибутку від усіх видів діяльності. Головний об'єкт дослідження тут – економічний агент, а головний предмет дослідження – дії агента на ринку.

Друга, еволюційна, парадигма спирається на динамічне уявлення про спадкові особливості певної поведінки агентів у рамках еволюції виду і роду. Поведінка агентів розглядається у контексті чинників еволюційного характеру і вимагає виявлення і вивчення механізмів, аналогічних механізму наслідування генотипу агента, популяції агентів, суспільства в цілому. Головним об'єктом вивчення є популяція агентів, які володіють аналогічним соціально-економічним генотипом, а предметом вивчення – поведінка агента (популяції агентів) з точки зору впливу спадкових чи набутих характеристик.

Третя, інституціональна, парадигма аналізує дії агентів не в умовах вільного ринку, а в соціальному просторі, наповненому різноманітними інститутами – організаціями, правилами, традиціями рутинами тощо. Спонукальними мотивами дій агентів є не скільки спроби забезпечення максимального прибутку, стільки прагнення до відповідності дій і поведінки певного агента інституційним нормам і правилам з метою поліпшення свого становища в рамках цих інститутів. Головним об'єктом дослідження при такому підході виступає вже не агент, а інститут, а предметом є відповідність дій агента існуючим інститутам.

Висновки. Незважаючи на різноманітність в предметах і методах аналізу усі парадигми характеризуються певною обмеженістю кожної окремої теоретичної конструкції, її нездатністю забезпечити потреби у більш повному і глибокому розумінні сучасних економічних процесів. Особливо це має значення тоді, коли виникає потреба не тільки в поясненні існуючих процесів, але і в обґрунтованні конкретних економічних трансформацій. Наприклад, забезпечення переходу до ринкової економічної системи.

Саме неспроможність окремих існуючих теоретичних концепцій і складність сучасних економічних процесів, помножених на зростаючу глобалізацію, знаходить все більше прихильників інтеграції трьох підходів (особистого інтересу, інституційного впливу та еволюційної складової). Можна вважати, що розвиток системної парадигми може призвести до інтеграції неокласичної, інституціональної та еволюційної концепцій і виникнення нової, інформаційної наукової метапарадигми.

Нова наукова парадигма створює методологічне підґрунтя для дослідження процесу інституціоналізації економічних відносин у новому економічному просторі. При аналізі господарських процесів ми використовуємо досягнення і підходи нової інституціональної економічної теорії. Існує потреба дослідження сформульованої гіпотези про те, що інститути і нове інституційне середовище здійснення вибору є наріжним каменем економічної теорії сучасних економічних відносин, а їх інституціональний зміст зумовлюється природою і характером сучасних процесів інформатизації і глобалізації економіки.

Список використаної літератури

1. Агора. Перспективи соціального розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – К.: Стилос, 2008. – Вип. 7. – 167 с. – Режим доступу: kennan@kennan.kiev.ua
2. Белоусов Р. Новая парадигма экономической науки как отрицание отрицания / Р. Белоусов // Вопросы экономики. – 1993. – № 4. – С. 68–76.
3. Кун Т. Структура научных революций: пер. с англ. / Т. Кун. – 2-е изд. – М., 1977. – 330 с.
4. Норт Д.К. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д.К. Норт. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
5. Тарасевич В.М. О предмете экономической теории / В.М. Тарасевич. – Днепропетровск, 1997. – 41 с.
6. Тарасевич В.Н. О философии и методологии фундаментальной экономической науки / В.Н. Тарасевич // Європейський вектор економічного розвитку: зб. наук. праць. – Вип. 2 (3). – Д.: Вид-во ДУЕП, 2007. – С. 3–12.
7. Ткач А.А. Институціональна економіка. Нова институціональна економічна теорія: навч. посіб. / А.А. Ткач. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
8. Ткач А.А. Институціональна парадигма теорії ринкової інфраструктури / А.А. Ткач // Економіка розвитку. – Харків: ХДЕУ. – 2005. – № 1. – С. 46–51.
9. Філіпенко А.С. Цивілізаційний вимір економічного розвитку / А.С. Філіпенко. – К.: Знання, 2002. – 308 с.

10. Чухно А.А. Твори: у 3 т. / А.А. Чухно. — НАН України; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. — К., 2007. — Т. 3: Становлення еволюційної парадигми економічної теорії. — 592 с.

11. Blaug M. Metodologia ekonomii / M. Blaug; przekład B. Czarny. — Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995. — 365 с.

Выдвигается гипотеза об актуализации нового институционального подхода в экономической теории, который может стать основой новой институциональной парадигмы ее развития. Аргументируется, что институциональная парадигма экономической теории является методологической основой определения стратегии перехода экономики к постиндустриальному обществу — интеллектуальной экономике (экономике знаний). Определяется, что главной чертой институциональной парадигмы экономического развития является как разработка, так и проекция наиболее цивилизованных институтов развитых обществ на траекторию развития менее цивилизованных сообществ и всего мирового сообщества в специфических условиях конкретного этапа развития общества.

Ключевые слова: *институциональная парадигма, методология, экономическая теория, постиндустриальное общество, проекция цивилизованных институтов.*

The author proposes the hypothesis regarding actualization of the new institutional approach in economic theory, which can be the basis of the new institutional paradigm of its development. It is argued that the institutional paradigm of economic theory is the methodological basis of establishment of the strategy of economic transition to a post-industrial society — knowledge-based economy (the economy of knowledge). It is determined that the fundamental feature of the institutional paradigm of economic development is the design together with the projection of the most civilized institutions of the developed societies to the path of the less civilized communities and the world community in the specific conditions of the particular stage of society's development.

Key words: *institutional paradigm, methodology, economic theory, postindustrial society, projection of civilized institutions.*

Одержано 15.02.2013.